

RAQAMLI MULOQOT DAVRIDA O‘ZBEK ADABIY TILI ME’YORLARINING SAQLANISHI

Qodirova Munavvara

Andijon chet tillari instituti

ingliz filologiyasi o‘qitish metodikasi va tarjimashunoslik fakulteti

tarjima nazariyasi va amaliyoti 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Andijon davlat chet tillari instituti

umumiy va qiyosiy tilshunoslik kafedrasi o‘qituvchisi

Yuldasheva Sadoqatoy Bahodirovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv va raqamli texnologiyalar rivojlangan sharoitda o‘zbek adabiy tilining holati tahlil qilinadi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlardagi muloqot uslubining adabiy til me’yorlariga ta’siri, orfografik va uslubiy xatoliklarning ommalashuvi hamda til sofligini saqlash masalalari yoritilgan. Annotatsiyada, xususan, raqamli muhitda uchrayotgan asosiy muammolar — so‘zlarning qisqartirib yozilishi, imlo va tinish belgilariga amal qilmaslik, sheva va dialekt elementlarining ortiqcha qo‘llanishi, chet tillar ta’sirining kuchayishi, lotin va kirill yozuvlarining aralash holda ishlatilishi kabi holatlar tahlil etiladi. Shuningdek, emoji va boshqa vizual belgilar orqali fikr ifodalashning kengayishi natijasida yozma nutqning mazmun va shakl jihatidan o‘zgarib borayotgani ham alohida ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbek adabiy tili, til me’yorlari, nutq madaniyati, ijtimoiy tarmoqlar, orfografiya, leksik qatlam, lingvistik xavfsizlik.

Til — millatning o‘zligini anglatuvchi eng asosiy belgi va davlat mustaqilligining ma’naviy poydevoridir. O‘zbek adabiy tili asrlar davomida boy lug‘at tarkibi va qat’iy qoidalari bilan shakllanib kelgan. Biroq, XXI asrda internet va raqamli muloqot vositalarining hayotimizga chuqur kirib borishi tilning amaldagi qo‘llanishiga o‘z ta’sirini

ko'rsatmay qolmadi. Bugungi kunda yoshlar o'rtasidagi virtual muloqotda adabiy til me'yorlaridan chekinish holatlari ko'p kuzatilmoqda, bu esa tilshunoslikda dolzarb muammo hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Raqamli muloqot davrida o'zbek adabiy tili me'yorlarining saqlanishi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Axborot texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan hozirgi davrda insonlar o'rtasidagi muloqot shakli tubdan o'zgarib, an'anaviy og'zaki va yozma nutq o'rnini ko'proq raqamli platformalar egallamoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, bloglar va boshqa onlayn maydonlar orqali amalga oshirilayotgan muloqot tilning rivojiga ham, uning me'yorlariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois o'zbek adabiy tilining tozaligi, aniqligi va me'yoriyligi masalasi alohida e'tiborni talab etadi. Avvalo, o'zbek adabiy tili me'yorlari deganda tilning fonetik, leksik, grammatik va uslubiy jihatdan belgilangan qoidalari tushuniladi. Bu me'yorlar tilning barqarorligini ta'minlaydi, uning milliy qadriyat sifatida saqlanishiga xizmat qiladi. Ammo raqamli muloqot muhiti ushbu me'yorlarga nisbatan erkinlikni kuchaytirib, ayrim hollarda ularning buzilishiga sabab bo'lmoqda. Masalan, qisqartmalar, shevaga xos ifodalar, boshqa tillardan kirib kelgan so'zlarning nazoratsiz qo'llanilishi, tinish belgilariga e'tiborsizlik kabi holatlar keng tarqalgan. Raqamli platformalarda tezkorlik muhim omil hisoblanadi. Foydalanuvchilar fikrini imkon qadar tez yetkazishga intilganligi sababli ko'pincha so'zlarni qisqartirib yozadi, grammatik qoidalarga amal qilmaydi yoki tinish belgilarini umuman qo'llamaydi. Bu esa yozma nutq madaniyatining pasayishiga olib keladi. Masalan, "salom" o'rniga "slm", "yaxshimisiz" o'rniga "yaxshmsz" kabi shakllar qo'llanilishi adabiy til me'yorlariga zid hisoblanadi.

Bunday yozuvlar asta-sekin odatiy holga aylanib borayotgani esa yanada xavotirli. Bundan tashqari, ingliz va rus tillarining ta'siri ham raqamli muloqotda yaqqol seziladi. Ko'plab yoshlar o'zbek tilida yozish jarayonida chet tillaridan olingan so'zlarni aralashtirib ishlatadi. Masalan, "like bosdim", "post qildim", "comment yozdim" kabi iboralar keng qo'llanmoqda. Albatta, til rivojida o'zlashma so'zlarning o'ni bor, ammo ularning me'yoridan ortiqcha va nazoratsiz ishlatilishi milliy tilning sofligiga salbiy ta'sir

ko'rsatadi. Raqamli muloqotda yana bir muammo – lotin va kirill yozuvlari aralash holda qo'llanilishidir. O'zbekiston Respublikasida lotin yozuvi asosidagi o'zbek alifbosi rasmiy hisoblangan bo'lsa-da, ko'plab foydalanuvchilar hanuz kirill yozuvidan foydalanadi yoki ikkisini aralashtirib yozadi. Bu esa yozma nutqda yagona me'yorning buzilishiga olib keladi hamda yosh avlodning savodxonligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, emoji va turli belgilar orqali fikr ifodalash ham keng tarqalgan. Bu vositalar muloqotni yanada jonli va hissiy qilishga xizmat qilsa-da, ayrim hollarda so'z orqali ifodalanishi kerak bo'lgan fikrlarning qisqarishiga olib keladi. Natijada tilning ifoda imkoniyatlari to'liq ishga solinmaydi. Biroq raqamli muloqotning ijobiy jihatlari ham mavjud. U tilning ommalashuviga, yangi so'z va iboralarning paydo bo'lishiga, muloqot doirasining kengayishiga xizmat qiladi. Eng muhimi, to'g'ri yondashuv orqali raqamli muhitni adabiy til me'yorlarini targ'ib qilish vositasiga aylantirish mumkin. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda savodxonlikka oid sahifalar yuritish, adabiy til qoidalarini sodda va tushunarli shaklda tushuntirish, blogger va kontent yaratuvchilarning to'g'ri nutqdan foydalanishini rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega.

O'zbek adabiy tili me'yorlarini saqlashda ta'lim tizimining ham roli katta. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida nafaqat an'anaviy yozma nutq, balki raqamli yozish madaniyatiga ham e'tibor qaratilishi zarur. Talabalarga ijtimoiy tarmoqlarda ham adabiy til me'yorlariga amal qilish zarurligi tushuntirilishi lozim. Shu bilan birga, ommaviy axborot vositalari va rasmiy internet sahifalari ham til me'yorlariga qat'iy rioya etishi orqali jamiyatga ijobiy namuna ko'rsatishi kerak. Raqamli muloqot sharoitida o'zbek adabiy tili me'yorlarini saqlash masalasini yanada chuqurroq tahlil qiladigan bo'lsak, bu jarayon nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy, madaniy va hatto psixologik omillar bilan ham chambarchas bog'liq ekanligini ko'ramiz. Chunki til – bu shunchaki aloqa vositasi emas, balki millat tafakkuri, dunyoqarashi va madaniyatining ifodasidir. Raqamli muhit esa ushbu ifodaning yangi shaklini yaratmoqda. Bugungi kunda yoshlar orasida raqamli muloqot asosiy aloqa vositasiga aylangan. Ular kun davomida ko'plab xabarlar yozadi, izohlar qoldiradi, postlar joylashtiradi. Shu sababli aynan yosh avlodning tilga bo'lgan munosabati kelajakdagi adabiy til me'yorlarining qanday bo'lishini belgilab beradi. Agar

yoshlar o‘z yozishmalarida adabiy til qoidalariga e‘tibor bermasa, bu holat asta-sekin umumiy normaga aylanishi mumkin. Bu esa tilning soddalashuvi emas, balki uning me‘yoriy tizimining zaiflashuviga olib keladi. Raqamli muloqotda tilning og‘zaki nutqqa yaqinlashuvi ham kuzatiladi. Ya‘ni odamlar qanday gapirsa, shunday yozishga odatlanmoqda. Bu esa ayrim hollarda dialekt va shevalarning keng qo‘llanishiga sabab bo‘ladi. Masalan, turli hududlarga xos so‘z va iboralar ijtimoiy tarmoqlarda keng tarqalib, umumxalq tiliga aralashib ketmoqda. Bir tomondan bu tilning boyishiga xizmat qilsa-da, ikkinchi tomondan adabiy me‘yorlarning buzilishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, raqamli platformalarda anonimlik omili ham mavjud. Foydalanuvchilar ko‘pincha o‘z shaxsini yashirgan holda muloqot qilgani sababli nutq madaniyatiga kamroq e‘tibor beradi. Bu nafaqat grammatik xatolarning ko‘payishiga, balki qo‘pol, nojo‘ya va me‘yordan chetga chiqadigan ifodalarning kengayishiga ham sabab bo‘ladi. Natijada umumiy kommunikativ muhit sifati pasayadi. Yana bir muhim jihat – avtomatik tarjima vositalari va sun‘iy intellektdan foydalanishning ortib borayotganidir. Bu vositalar foydalanuvchilarga tez va qulay tarzda matn yaratish imkonini beradi. Biroq ular har doim ham o‘zbek adabiy tilining nozik jihatlarini to‘liq hisobga olmaydi. Natijada grammatik jihatdan noto‘g‘ri yoki usluban nomuvofiq jumlar paydo bo‘lishi mumkin.

Shu bois bunday texnologiyalardan foydalanishda ham til me‘yorlariga ongli ravishda e‘tibor qaratish zarur. Raqamli savodxonlik tushunchasi ham aynan shu yerda muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli savodxonlik nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki to‘g‘ri va madaniyatli yozish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Ya‘ni inson ijtimoiy tarmoqlarda yoki boshqa platformalarda muloqot qilayotganda, nafaqat fikrini tez yetkazishni, balki uni adabiy til me‘yorlariga mos ravishda ifodalashni ham bilishi kerak. Shu o‘rinda davlat siyosati va tilni rivojlantirishga qaratilgan tashabbuslarning o‘rni ham katta. Tilni qo‘llab-quvvatlash, adabiy me‘yorlarni targ‘ib qilish, rasmiy yozishmalarda yagona standartlarni joriy etish orqali raqamli muhitda ham til madaniyatini mustahkamlash mumkin. Ayniqsa, rasmiy saytlar, davlat idoralari va ommaviy platformalarda e‘lon qilinayotgan matnlar yuqori saviyada bo‘lishi kerak. Chunki ular jamiyat uchun namuna vazifasini bajaradi. Bundan tashqari, kontent yaratuvchilar – blogerlar, jurnalistlar, SMM

mutaxassislari ham katta mas'uliyatga ega. Ularning yozgan matnlari minglab, hatto millionlab insonlar tomonidan o'qiladi. Agar ular adabiy til me'yorlariga amal qilsa, bu keng auditoriyaga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha holatda esa noto'g'ri yozish uslubi ommalashib ketishi mumkin. Raqamli platformalarda maxsus til nazorati vositalarini joriy etish ham foydali bo'lishi mumkin. Masalan, imlo tekshiruvchi dasturlar, grammatik xatolarni aniqlovchi tizimlar o'zbek tilida ham kengroq ishlab chiqilishi zarur. Bu foydalanuvchilarga yozish jarayonida xatolarni kamaytirishga yordam beradi va adabiy me'yorlarga rioya qilishni osonlashtiradi. Shu bilan birga, oilaviy muhitning ham ta'siri katta. Farzandlar ko'pincha ota-onasining nutqiga taqlid qiladi. Agar uyda to'g'ri va ravon adabiy til qo'llansa, bu bolalarning yozma va og'zaki nutqiga ham ijobiy ta'sir qiladi. Aks holda, noto'g'ri yoki aralash nutq shakllari ularning kundalik muloqotiga singib ketadi.

Yakuniy xulosaga keladigan bo'lsak, raqamli muloqot davrida o'zbek adabiy tili me'yorlarini saqlash ko'p qirrali va uzluksiz jarayondir. Bu jarayonda har bir inson – foydalanuvchi, o'qituvchi, jurnalist, dasturchi va davlat tashkilotlari o'z o'rniga ega. Tilni asrash faqatgina qoidalarni bilish bilan emas, balki ularga amal qilish madaniyatini shakllantirish bilan bog'liq. Agar biz raqamli muhitda ham adabiy tilga hurmat bilan yondashsak, u nafaqat saqlanib qoladi, balki yanada rivojlanadi va boyiydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
3. Mahmudov N.M. O'zbek tili nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2013.
4. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
5. Shukurov Sh. O'zbek tilining uslubiyati. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
6. G'ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 1987.

- 7.** Nurmonov A. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2008.
- 8.** Abduazizov A.A. Til madaniyati va nutq odobi. – Toshkent: Fan, 2010.
- 9.** Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- 10.** Baron N.S. Always On: Language in an Online and Mobile World. – Oxford: Oxford University Press, 2008.
- 11.** Herring S.C. Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives. – Amsterdam: John Benjamins, 1996.
- 12.** Androutsopoulos J. Mediatization and Sociolinguistic Change. – Berlin: De Gruyter, 2014.